

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-02/089-100>

УДК (UDC) 327 (4) "15/16"

«NAZIONE RUTHENA, NAZIONE COSACCA»: THE IMAGE OF UKRAINIANS IN ITALY
IN THE 16TH-17TH CENTURIES

Iryna Krupenya*

Yevhen Murza**

Abstract

The purpose of the research is to examine the historical perception and presence of Ukrainians in the Italian cultural, religious, and educational milieu of the 16th - 17th centuries. Special attention is given to the analysis of terms such as «Ruthenians» (Rutheni), «Ruthenian nation» (Nazione Ruthena), and «Cossack nation» (Nazione Cosacca) as used in the official correspondence of papal nuncios, and in the works of Italian humanists and historians. The study traces the evolution of ethnonyms and the perception of Ukrainian identity within the Italian intellectual space. It also examines the integration of noble Ukrainian students into the Italian educational system. Additionally, the article sheds light on the concept of «nation» in early modern Europe and the Polish-Lithuanian Commonwealth. It demonstrates that Ukrainians were recognized in Italy as a distinct nation on religious, cultural, and partially political grounds, and that the Cossacks were portrayed as defenders of their «ancient freedom».

The research methodology is based on historical and philological analysis of sources, including papal reports and Italian chronicles. A comparative analysis of ethnonyms and interpretations of Ukrainian (Ruthenian) identity in the context of early modern Europe has been conducted.

The scientific novelty lies in the analysis of scattered references to Ukrainians in Italian sources, with a focus on the terminology used to describe Ukrainians in early modern Italian tradition.

Conclusions. In the Italian context of the 16th - 17th centuries, Ukrainians were recognized as a distinct nation on religious, cultural, and partially political levels. The concepts of the Ruthenian nation and the Cossack nation were united by a shared Ruthenian faith. In Italian sources, the Cossacks were perceived as having political agency, yet they were viewed as part of the Ruthenian people with the Ruthenian religion.

Keywords: Ukrainians in Italy, Ruthenian nation, Cossack nation, Italian sources of the 16th - 17th centuries

---

* Candidate of Political Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching of Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko Sumy, Ukraine. E-mail: 24tokiss@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

** First-year master's student of the Educational and Scientific Institute of History, Law and International Relations, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: yevgen.murza@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1726-8085>

«NAZIONE RUTHENA, NAZIONE COSACCA»: ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ В ІТАЛІЇ 16–17 СТ.

Ірина Крупеня*

Євген Мурза**

Анотація

Метою статті є дослідження історичного уявлення та присутність українців в італійському культурному, релігійному та освітньому середовищі 16–17 ст. Особливу увагу приділено аналізу використання термінів «русини» (Rutheni), «руська нація» (Nazione Ruthena) та «козацька нація» (Nazione Cosacca) в офіційних листуваннях папських нунціїв, працях італійських гуманістів та істориків. Простежується еволюція етнонімів і сприйняття української ідентичності у італійському інтелектуальному просторі. Розглядається, як українські студенти знатного походження були інтегровані в італійські освітні процеси. Висвітлено поняття концепції «нації» в ранньомодерній Європі та Речі Посполитій.

Методологія дослідження на історико-філологічному аналізі джерел: папських реляцій, італійських хронік. Здійснено порівняльний аналіз етнонімів та інтерпретацій української (руської) ідентичності у контексті тогочасної Європи.

Наукова новизна полягає в аналізі розпорошених згадок про українців в італійських джерелах з фокусом на терміни, що позначали українців у ранньомодерній італійській традиції.

Висновки. В італійському середовищі 16–17 ст. українців визнавали як окрему націю на релігійному, культурному та частково політичному рівнях. Поняття руської нації та козацької нації об'єднувало спільне руське віросповідання. Козаки в італійських джерелах мали окрему політичну суб'єктність, проте сприймалися як частина руської народу з руською вірою.

Ключові слова: українці в Італії, руська нація, козацька нація, італійські джерела 16–17 ст.

Цитування: Крупеня, І. & Мурза, Є. (2025). «Nazione Ruthena, Nazione Cosacca»: образ українців в Італії 16–17 ст. *Консенсус*, 2, 89–100. <https://doi.org/10.3110/consensus/2025-02/089-100>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/171>

* кандидат політичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: 24tokiss@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

** магістрант першого року навчання Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: evgen.murza@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1726-8085>

Постановка проблеми. Дослідження уявлення про українців в італійському інтелектуальному середовищі 16–17 ст. являється на сьогодні достатньо актуальним. У той час, коли в 21 ст. італійці знають росіян під назвою «russi», а їхню країну як «Russia», то автентичні письмові джерела ранньомодерної Італії містять обширні згадки, які відрізняються від сучасних уявлень. Наразі існує зростаючий інтерес до досліджень українсько-італійських культурних взаємин, проте залишаються маловивченими згадки про українців (русинів) в італійському історико-культурному просторі 16–17 ст. Ці згадки мають виняткове значення для розуміння процесу формування національної ідентичності українців у європейському контексті. В історичних документах, літературних джерелах та університетських реєстрах того часу використовуються різноманітні етноніми італійською мовою – Rutheni, Roxolani, Russiani, Russi, – що вказують на існування усталеної уяви про окрему «руську» або «українську» націю серед італійських інтелектуалів, духовенства та освітян. Також із виходом на політичну арену українського козацтва, італійці зарахували його до окремої «Nazione». Як «Nazione Ruthena», так і «Nazione Cosacca» в італійських джерелах згадана паралельно з такими іншими націями як Moscovita, Polacca, Lituana, Francese, інші. В умовах сучасної інформаційної війни, як складової збройної агресії росії проти України, для українців та італійців важливо розуміти ті історичні зміни, які трансформували уявлення останніх про перших.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наростаючий процес відцифрування оригінальних документів та наявність вільного доступу до них, дав змогу провести аналіз поставленої проблеми. Окрім італомовної джерельної бази, дослідження також опираються на роботи вітчизняних науковців, які висвітлюють рецепцію України в Італії 16–17 ст., а саме Д.С. Наливайка, О.Є.-Я. Пахльовської. Для пояснення поняття «нація» в ранньомодерну добу на дослідження С.М. Плохія та Г.В. Касьянова.

Метою статті є дослідити образ української ідентичності і вжитку термінів «Rutheni», «Nazione Ruthena», «Nazione Cosacca» в італійських джерелах 16–17 ст. Висвітлити присутність українців в італійських університетах та загальне уявлення про Русь-Україну в ранньомодерній Італії.

Виклад основного матеріалу. Одна з несподіваних старовинних згадок про українців в Італії це мармурова плита над входовими дверима Палацу Сенаторів в Римі. Палац знаходиться на Капітолійському пагорбі, який здавна символізував силу Римської Імперії. Будинок перебудовано в 1582–1602 рр. і з тої нагоди Папа Климент VIII (1592–1605 рр.) поставив над входовими дверями мармурову таблицю, на якій зазначено його досягнення, а між ними згадано, що він об'єднав Ruthenos (українців) з Римською Церквою. Це, очевидно, відноситься до Унії, яка відбулася за його понтифікату в 1595 р.¹

---

¹ Маркус Д. Слідами українців в Італії. Львів-Рим-Чикаго: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. С. 45.

Раннім етнонімом українців була назва «русь». Одним з історичних етнонімів українців було слово «русини». Ця назва українців проіснувала до кінця 18 ст., а на західноукраїнських землях до поч. 20 ст. Дотепер частково збережена в Закарпатській Україні. Як самоназва слово «русин» виникло в Україні та Білорусі, на відміну від росії, де самоназвою стала прикметникова форма «русский»². У Західній Європі вже у другій половині 11 ст. в латиномовних джерелах з'явився переклад назви «русин» у формі Rutheni. З латини Ruthenia перейшла на означення русинів до німців, французів, англійців – Ruthenen, Ruthenes, Ruthenian. Вислів Ruthenus є латинською формою грецького Routhenos, що передає слово «русин»³. Поширеним латинським відповідником ононіму «Русь» (у межах тогочасної України) було поєднання двох ононімів «Рутенія» і «Роксоланія» в Західній Європі в 15–17 ст.⁴

Джованні Ботеро переважно італійською вживає «rutheni» щодо українців, причому явно акцентуючи на віросповіданні. Наприклад, описуючі землі довкола Луцька у Волині, він говорить про сім церков, які належать католикам (Cattolici), а решта русинам (Rutheni) та вірменам (Armeni). Так само «Rutheni» згадуються одному контексті з латинянами «Latini»⁵. В одному із листів папських нунціїв за 1564 р. відправлений зі Львова, русини згадані не як релігійна спільнота, а навпаки, що «русини» мають віросповідання та релігію грецьку (In Belz, che è il capo del Palatinato, gli Rutheni che sono del rito et religione greca. Далі в тексті згадується й руська мова (lingua Ruthena)⁶. Д. Ботеро також залишає важливе пояснення своїм читачам «Але руси (russi), тобто русини (rutheni), мають два архієпископські престоли – а саме у Вільні та у Львові» (Ma i Russi, o vogliamo dire Rutheni, hanno due Arcivescovati, cioè, quei di Vilna, e di Leopoli)⁷. Сьогодні саме термін «russi» в італійській мові закріпився за росіянами, або ж «московитами», якими вони були для італійців у 15–17 ст.⁸ Раніше за Ботеро в реляції нунція Д. Руджеро до Папи Пія V 1568 р. зустрічається використання форми не «ruthena», а «russa». Так, в реляції йдеться про мови в Польщі і Руджеро повідомляє Папі, що єдиної мови у жителів нема. Він підкреслює, що польська та руська мови (il linguaggio Polacco et il Russo) мають різне письмо, латинське та грецьке відповідно, але за звучанням вони дуже схожі між собою. Також він підкреслює, що королівська канцелярія у Великому Князівстві Литовському використовує саме руську мову (lingua Russa)⁹.

² Байцар А.Л. Україна та українці на європейських етнографічних картах. Львів: ЗУКЦ, 2022. С. 4.

³ Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів: ЛА «ПРАМІДА», 2004. С. 123.

⁴ Наливайко Д.С. Очима Заходу: рецепція України в західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. С. 121.

⁵ Giovanni Botero. Delle Relationi Universali di Giovanni Botero: parte terza: nella quale si tratta de popoli d'ogni credenza, cattolici, giudei, gentili [et] scismatici. Venetia: Alessandro Vecchi, 1618. P. 79.

⁶ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850), Vol. 1: (1550–1593). Romae: OSBM, 1959. P. 42.

⁷ Giovanni Botero. Delle Relationi Universali di Giovanni Botero... P. 79.

⁸ Vocabolario on line. URL: <https://www.treccani.it/vocabolario/russo/>

⁹ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850), Vol. 1... P. 65.

Чезаре Вечелліо у своїй роботі 1598 р. в сьомій книзі про «Одяг Польщі» містить окремий опис «русина» (*russiano*) «Руські чоловіки (*gli huomini Russiani*) носять доволі високий капелюх із прикрасою на верхівці. Їхнє вбрання – довге до середини гомілки, підперезане й застібнуте на грудях, з короткими рукавами та досить високим коміром. Найчастіше в бою вони використовують луки»¹⁰.

Альберто Віміна називає українську мову двома термінами. Описуючи значення імені Богдана Хмельницького італійському читачеві він пояснює, що «звучить Богдан руською (*lingua Rutena*) мовою Богом даний» (*suonando Bogdan in lingua Rutena da Dio dato*)¹¹. Також Віміна в описі, де живуть козаки, далі вживає іншу, але дуже схожу форму до українського оригіналу «*Rusino*» описано ним Руською (*descritto da lui a Rusino*)¹². У своїй книзі виданій в 1671 р., Віміна децю описує походження Хмельницького. Хоча козацький вождь іменується варваром, але автор зазначає, що гетьман походив із шляхти. Батько Богдана був литовським шляхтичем, який втік до запорізьких козаків, аби уникнути судової кари. Відзначає Віміна й освіченість Хмельницького. Говорить, що той навчався в якійсь гуманістичній школі Кракова, тому набагато освіченіший ніж інші козаки¹³.

В 15-17 ст. багато українців їздили до Італії поглиблювати освіту і розширювати кругозір. Українські студенти вчилися в Римі, Болоньї, Сьені, Падуї, Феррарі – в матрикулах італійських університетів імена студентів українського походження зустрічаються вже з другої половини 14 ст. Міжнародний студентський центр – Падуанський університет, де панував дух вільнодумства та гуманізму, – притягував до себе юнаків з усієї Європи, в тому числі й з України. Падуя – один з найважливіших в Італії осередків гуманістичних сил – фактично була на той час духовним мостом між Заходом і Сходом, між католицьким, православним і протестантським світами¹⁴. Капела Св. Станіслава Падуанського собору прикрашена гербами Речі Посполитої, серед який зображений і герб Київського воєводства¹⁵.

Син українського ремісника з прикарпатського міста Дрогобич, Юрій Дрогобич (справжнє ім'я – Юрій Котермак) 1468 р. після навчання в Краківському університеті, де йому було присвоєно наукові ступені бакалавра та магістра, вирушив до Італії. Відвідавши Венецію і Падую, він зупинився в Болоньї. Тут, у Болонському університеті медицини та вільних мистецтв Дрогобич («*Giorgio da Leopoli*», як

¹⁰ Cesare Vecellio. *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo di nuovo accresciuti di molte figure. Vestitus antiquorum recentiorumque totius orbis per Pulstatium Gratilianum latine declarati.* Venetia: Sessa, 1598. P. 353.

¹¹ Alberto Vimina. *Historia delle guerre ciuili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell'armi moscouite contro Polacchi. Relatione della Moscouia, e Suetia, e loro gouerni.* Venetia: Gio. Pietro Pinelli, 1671. P. 5.

¹² *Ibid.* P. 7.

¹³ Кралюк П.М. Богдан Хмельницький: легенда і людина. Харків: Фоліо, 2017. С. 37.

¹⁴ Пахльовська О.Є.-Я. Українсько-італійські літературні зв'язки: монографія. Київ: Наукова думка, 1990. С. 46.

¹⁵ Gudelytė Toma *La celebre cappella padovana custodisce un ricordo del Granducato di Lituania.* *ITLIETUVIALIT.* URL: <https://www.itlietuviai.it/la-celebre-cappella-padovana-custodisce-un-ricordo-del-granducato-di-lituania/>

записано в університетському матрикулі) спершу став членом «ультрамонтанського земляцтва» (одного з чотирьох студентських земляцтв, так званих націй, куди входили тосканці, римляни, ломбардці й ультрамонтани, тобто ті, хто прибував через Альпи, з-поза меж Італії). В 1481–1482 рр. Юрій Дрогобич став ректором Болонського університету, а отже, довічним громадянином Болоньї¹⁶. За словами Д. Наливайка, найпримітніша постать серед українців, які в першій половині 16 ст. навчалися в західноєвропейських університетах, – це Станіслав Оріховський¹⁷. В 1532 р. Оріховський навчається в Падуї, а десь на початку 1539 р. переїжджає до Болоньї. Крім падуанського та болонського університету, Роксолан у цей час відвідує і Венецію¹⁸. Разом з істориком Мартином Кромером 1540 р. прибув до Рима, де займався античністю, але насамперед вивчав релігійні та політичні ідеї свого часу. Виступом на диспуті про Арістотеля в палаці кардинала Фарнезе він привернув до себе увагу кардинала Джіроламо Гінуччі¹⁹. Свої твори Оріховський завжди підписував подвійним прізвищем, підкреслюючи тим самим свою національну приналежність: Orichovius Roxolanus або Orichovii Rutheni²⁰. В 1548 р. у Венеції було перевидано «Промову на погребінні Сигізмунда І» Оріховського, передмову для якої написав італійський вчений-гуманіст П. Рамузіо, в ній він звертав увагу читачів на гідну освіченість Русина (Rutheni). На цю промову С. Оріховський відгукнувся скільки не про себе, а про свою вітчизну – Русь. Він стисло описав її історію, що християнство вона прийняла від греків і через їхнє посередництво прилучилась до європейської культури й літератури²¹.

Інший видатний діяч українського культурного відродження 16 ст. друкар Іван Федоров Москвитин, на відміну від Оріховського²² у 1532 р. в списку осіб, що стали бакалаврами вільних мистецтв Краківського університету, відзначений Ioannes Theodorus Moscus (Іван Федор Москвитин)²³. Слово «москвитин» могло служити синонімом визначення «з Москви», але могло бути й прізвищем²⁴. На думку Пахльовської, як наукова діяльність у Болонському університеті Юрія Дрогобича чи творчість Оріховського, котра отримала широкий резонанс в Італії, свідчать про досить високий рівень культурних зв'язків між Італією та Україною в 15–16 ст. Цілоком очевидно, що ці зв'язки не обмежувались рецепцією італійської культури з боку

¹⁶ Пахльовська О.Є. –Я. Українсько-італійські літературні зв'язки: монографія. Київ: Наукова думка, 1990. С. 48–49.

¹⁷ Наливайко Д.С. Очима Заходу: рецепція України в західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. С. 83.

¹⁸ Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 87.

¹⁹ Пахльовська О.Є.–Я. Українсько-італійські літературні зв'язки: монографія. Київ: Наукова думка, 1990. С. 42.

²⁰ Ibid. С. 43.

²¹ Історія України в особах. Литовсько-польська доба. О.М. Дзюба та ін. Київ: Україна, 1997. С. 99.

²² Мицько І. Іван Федоров: життя в еміграції. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 3.

²³ Ibid. С. 10.

²⁴ Історія України в особах. Литовсько-польська доба. О.М. Дзюба та ін. Київ: Україна, 1997. С. 107.

України, оскільки діячі української науки та культури в цей період були безпосередньо причетні до розвитку науки й культури в самій Італії. Навчання українців у Італії – характерна форма італійсько-українських літературних зв'язків і в 17–18 ст. В Італії отримували освіту визначні українські вчені й діячі культури²⁵.

В італійських університетах студіювали нащадки найвельможніших осіб Речі Посполитої. Тільки на 16 ст. у списках «націй», що навчалися у Падуанському університеті, налічувалось близько 1 500 прізвищ студентів з Корони Польської та Великого князівства Литовського²⁶. Представники роду Омельковичів-Слуцьких мали освітню подорож до Італії. Діти князя Юрія II Слуцького відвідали Мілан²⁷, Падую²⁸, наприкінці 1580 р. Болонью, де син Семен перейшов у католицизм²⁹. В Римі перебував старший княжич Юрій Юрійович, після чого виїхав до Флоренції, де мав аудієнцію у самого Франческо Медічі, великого герцога Тоскани. У подарунок від руського князя герцог отримав карлика, одягненого по-татарськи³⁰. Починаючи з 1595 р. у Падуї кілька років навчався князь Юрій Вишневецький, а згодом у 1629 р. сюди записався його племінник Ярема разом з синами опікуна князя Костянтина Костянтиновича³¹. Незадовго вони перейшли до лав Болонського університету³². Ймовірно, у Римі між 1626 р. та 1629 р. навчався князь Ярема Вишневецький³³.

Щодо українців в італійській літературі кінця 16 ст. та 17 ст. вживали поняття «*nazione/natione, Ruthena/Rutena*»³⁴. Італійці прекрасно розуміли, що русини Уніати та Схизматики, являються одним народом. В листі 1638 р. нунцій повідомляє до Риму, що король хотів би впровадити загальну Унію для Русинів Уніатів і Схизматиків (*unione generale de Rutheni Uniti e Schismatici*), і навіть цей синод нунцій називає «національним» (*Sinodo nazionale*)³⁵. Примітно, що в апостольській документації уніати згадані також як католики (*Rutheni cattolici*). Надається детальний опис, що «Руська нація (*la natione Ruthena*) є дуже численною в провінціях підвладних Королівству Польському, де католиків (*Cattolici*) називають «Уніатами», а

²⁵ Пахльовська О.Є.-Я. Українсько-італійські літературні зв'язки: монографія. Київ: Наукова думка, 1990. С. 50.

²⁶ Князі Омельковичі-Слуцькі. А. Скеп'ян та ін.; наук. ред. Ігор Тесленко. Київ: Балтія-Друк, 2017. С. 266.

²⁷ *Ibid.* С. 255.

²⁸ *Ibid.* С. 266.

²⁹ *Ibid.* С. 185.

³⁰ *Ibid.* С. 273.

³¹ Князі Вишневецькі. І. Чаманська та ін.; під наук. ред. І. Тесленка; фот.: О. Іванов та ін. Київ: Балтія-Друк, 2016. С. 286.

³² *Ibid.* С. 212.

³³ *Ibid.* С. 292.

³⁴ Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 2: (1594-1608). Romae: OSBM, 1959. P. 98; Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 5: (1629-1638). Romae: OSBM, 1961. P. 254; Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 6: (1639-1648). Romae: OSBM, 1962. P. 102.

³⁵ Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 5... P. 270.

схизматиків (Scismatici) – «Дісунітами»; останні, крім схизми, сповідують усі ереси східних греків»³⁶.

Примітно для свого часу, що руська «нація» вживається паралельно з поняттям руська «шляхта», як два окремих терміни (*natione e nobiltà*)³⁷, нація й шляхта руська (*la natione e nobiltà Ruthena*)³⁸.

Не тільки Віміна, але й інші ще до Хмельниччини почали вживати поняття «козацька нація» (*Nazione Cosacca*)³⁹. Характерно, що козаків називають окремою нацією, але також стверджується, що вони приймають до себе інші нації, проте всі вони «обряду руського схизматичного» (*il rito Rutheno scismatico*)⁴⁰. В кінці 16 ст. неодноразово згадується, що козаки сформовані з інших⁴¹.

Слід зауважити, який зміст містив термін «нація» в Європі 16–18 ст. Це слово іноді вживалось поза етнічним, мовним чи географічним контекстом – лише для того, щоб означити певну спільність групових інтересів. Макіавеллі, наприклад, згадував «націю» гібеллінів, а Монтеस्क'є іронічно називав ченців «святенницькою нацією». Приблизно у 16 ст. відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна «нація». В Англії його почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова «народ» (у латині слово «*populus*» – «народ», мало зовсім інше значення, аніж слово «*patio*»). «Ця семантична трансформація означала появу першої нації у світі, (нації) у тому розумінні цього слова, в якому воно вживається сьогодні, а також початок ери націоналізму». Проте сама ідея ідентифікації терміну не лише з певною територією, а й з державою та її населенням, справді свідчила про вирішальні зміни в семантиці слова. Згодом, у ході розкладу старого династичного порядку, формування «національних» держав у Європі, розвитку «національних» мов, які заступили латину, і «націоналізації» церков відбулися зміни й у понятті «нація». З універсальної мови всеєвропейських політичних, релігійних та культурних еліт – латини, слово «нація» перейшло в мови «національних» політичних і релігійних еліт. Протягом 17 ст. термін уже використовувався в деяких європейських країнах як відповідник поняття «народ» і пов'язувався з такими категоріями, як «громадянство», «державна», означаючи належність до певної територіально-політичної, а не суто етнічної чи мовної⁴². Проте як зауважив С. Плохій, у польсько-

³⁶ Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 6: (1639-1648). Romae: OSBM, 1962. P. 102.

³⁷ Ibid. P. 51, 106.

³⁸ Ibid. P. 126.

³⁹ Alberto Vimina. *Historia delle guerre civili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell'armi moscouite contro Polacchi. Relatione della Moscouia, e Suetia, e loro gouerni*. Venetia: Gio. Pietro Pinelli, 1671. P. 5; Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 3: (1609-1620). Romae: OSBM, 1959. P. 125.

⁴⁰ Welykyj A.G. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)*. Vol. 5: (1629-1638). Romae: OSBM, 1961. P. 272.

⁴¹ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ: Laugus, 2012. С. 53.

⁴² Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. С. 34-35.

литовській Речі Посполитій термін «нація» («народ») пов'язували передусім із уявленням про спільноту⁴³.

Козацька нація або ж народ в листах апостольських нунціїв паралельно згадується з іншими, як з сусідніми, такими як татари (Tartari)⁴⁴, московити (Moscoviti),⁴⁵ молдавани (Moldavi), волохи (Valacchi),⁴⁶ так і західноєвропейськими. В повідомленні 1615 р. є відомості про козаків в Німеччині у лавах багатонаціонального війська герцога Брауншвейгського (Duca di Bransvich) «Герцог у своєму таборі має досвідчених солдатів різних націй, тобто французів, іспанців, італійців, фламандців та козаків». (Duca avesse nel suo campo soldati esperti et di diverse nationi, cioè Francesi, Spagnoli, Italiani, Fiamenghi et Cossacchi)⁴⁷. Дмитро Наливайко зазначає, що слово «козаки» Бізаччіоні, як і інші автори того часу, вживає в двох значеннях: як народ України (nazione cosacca) і як її військо (esercito cosacco). Щодо українського народу в його тогочасних етнічних межах, то він називає його «руським народом» (popolo russo), а країну – Руссю (Russia). «Козаки»⁴⁸ італійський дослідник Доменіко Каккамо вважає, що Альберто Віміна визнавав у козацькому повстанні Хмельницького наявність політичного проекту, підкреслює, що повстанці «перетягують на свій бік увесь простий люд», хочуть «повернути нації давню свободу»⁴⁹.

Поза увагою у більшості творів італійців залишаються селяни, але про їхнє важке становище в ранньомодерну добу все ж таки написав Вітторіо Сірі, що «Селяни України (paesani dell'Ucraina) піддаються такому суворому поводженню, що, хоча ця надзвичайно родюча земля могла б зробити селян щасливими, вони, тим не менш, живуть у постійних злиднях. Вони змушені працювати три дні на тиждень своїми руками і кіньми на користь пана, і, відповідно до кількості землі, яку обробляють, повинні сплачувати стільки-то мір зерна, багато птиці, дичини та іншого – до Великодня, П'ятидесятниці та Різдва Господнього; також повинні возити дрова, необхідні пану, окрім готівки, яку сплачують, та десятини з овець, свиней, меду, плодів, і кожні три роки – третього вола». Автор продовжує тему гніту селян і природної реакції на нього втечею на Запоріжжя «І з цього жорстокого рабства, в якому вони перебувають, виникають часті їхні повстання, у яких вони завзято

⁴³ Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії – Київ: Критика, 2015. С. 210.

⁴⁴ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850). Vol. 4: (1621-1628). Romae: OSBM, 1960. P. 41.

⁴⁵ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850). Vol. 10: (1659-1663). Romae: OSBM, 1965. P. 112; Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850). Vol. 12: (1670-1674). Romae: OSBM, 1968. P. 148, 261.

⁴⁶ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850). Vol. 12... P. 254.

⁴⁷ Welykyj A.G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)ю Vol. 3: (1609-1620). Romae: OSBM, 1959. P. 125.

⁴⁸ Наливайко Д.С. Очима Заходу: рецепція України в західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи, 1998. С. 296.

⁴⁹ Domenico Caccamo Alberto vimina in ucraina e nelle "parti settentrionali" diplomazia e cultura nel seicento veneto. *Europa orientalis* 5 (1986). URL: <http://www.europaorientalis.it/uploads/files/1986/1986.14.pdf>

сперечаються і захищають власну свободу (*libertà*). Найвідважніші з них тікають на Запорозжя (*Zaporogovis*) – притулок козаків на Борисфені; і, сформувавши свою ватагу, вирушають у Чорне де їх уже вважають запорозькими козаками (*Cosacchi Saporoski*), з якими вони поповнюють ряди»⁵⁰.

Висновки. Аналіз італійських джерел 16–17 ст. свідчить про чітку ідентифікацію українців як окремої етноконфесійної спільноти під назвами «*Rutheni*», «*Rusini*», «*Russiani*», «*Natione Ruthena*» тощо. Італійські автори визнавали існування «руської нації» як політичного, релігійного та культурного суб'єкта, відмінного як від московитів (росіян), так й інших народів як поляків чи литовців. Українська шляхта та князі були представлені в освіті, політичному житті та релігійних процесах Італії, що свідчить також про активну участь в італійському інтелектуальному просторі. Дослідження листів до Риму апостольських нунції показало, що русини як нація, усвідомлюються ними вище за віросповідання. Як уніатів, так і православних схизматиків, папські нунції називали однаково русинами, однією нацією. З виходом на політичну арену українського козацтва воно також стало відомим в джерелах як «*Nazione*» паралельно з іншими, але не з «руською нацією». Навпаки, підкреслюється, що козаки «віри руської» та саме з ними пов'язується назва «Україна». Поняття «нація» у тогочасному розумінні здебільшого включало соціально-політичний зміст, а не етнічний, хоча останній явно був присутній. Джерела 16–17 ст. підкреслюють історичну суб'єктність українців в уявленні ранньомодерної Італії, як старовинну етноконфесійну руську, так і нову політико-соціальну козацьку ідентичність.

REFERENCES

- Baytsar, A.L. (2022). *Ukrayina ta ukrayintsiv na yevropeyskykh etnografichnykh kartakh: Monografiya*. [Ukraine and Ukrainians on European Ethnographic Maps: A Monograph.] Lviv: ZUKTs [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, Y. (2004). *Ukradene imia: Chomu rusyny staly ukraintsiamy*. [The Stolen Name: Why Ruthenians Became Ukrainians.] Lviv: LA "PIRAMIDA" [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, D.S. (1998). *Ochyma Zakhodu: retseptsiia Ukrainy v zakhidnii Yevropi XI-XVIII st.* [Through the Eyes of the West: The Reception of Ukraine in Western Europe from the 11th to the 18th Century.] Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Kraliuk, P.M. (2017). *Bohdan Khmelnytskyi: lehenda i liudyna*. [Bohdan Khmelnytskyi: Legend and Man.] Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Pakhliovska, O. (1990). *Ukrainsko-italiiski literaturni zviyazky: monografiia*. [Ukrainian-Italian Literary Relations: A Monograph.] Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vyrskiy, D. (2013). *Stanislav Orikhovskiy-Roksolan: zhyttia i pamiat*. [Stanislav Orikhovskiy-Roksolan: Life and Memory.] Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Dziuba, O.M. et al. (1997). *Istoriia Ukrainy v osobakh. Lytovsko-polska doba*. [History of Ukraine in Personalities. The Lithuanian-Polish Era.] Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].

---

⁵⁰ Vittorio Siri. *Il Mercurio ovvero historia de Correnti tempi (1635-1655)*. Tomo 12. Parigi: Sebastiano Mabre-Cramoisy, 1672. P. 984-985.

- Mytsko, I. (2008). Ivan Fedorov: zhyttia v emihratsii. [Ivan Fedorov: Life in Emigration.] Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia” [in Ukrainian].
- Skepiian, A. et al. (2017). Kniazii Olelkovychi-Slutski; nauk. red. Ihor Teslenko. [The Olelkovychi-Slutsk Princes; scientific editor Ihor Teslenko.] Kyiv: Baltiia-Druk [in Ukrainian].
- Chamanska, I. et al. (2016). Kniazii Vyshnevetski; pid nauk. red. I. Teslenka; fot.: O. Ivanov ta in. [The Vyshnevetski Princes; scientific editor I. Teslenko; photos: O. Ivanov et al.] Kyiv: Baltiia-Druk [in Ukrainian].
- Yakovenko, N. (2012). Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uiaavlennia ta idei v Ukraini XVI – pochatku XVIII stolittia. [Mirrors of Identity: Studies on the History of Perceptions and Ideas in Ukraine from the 16th to the Early 18th Century.] Kyiv: Laurus [in Ukrainian].
- Kasianov, H.V. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu. [Theories of Nation and Nationalism.] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Plokhii, S. (2015). Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusii. [The Origins of Slavic Nations: Premodern Identities in Ukraine, Russia, and Belarus]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Cesare, Vecellio (1598). *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo di nuovo accresciuti di molte figure. Vestitus antiquorum recentiorumque totius orbis per Pulstatium Gratilianum latine declarati.* Venetia: Sessa. Retrieved from <https://play.google.com/books/readerid=3OhVAAAaCAAI&pg=GBS.PP6&hl=uk> [in Italian].
- Alberto, Vimina (1671). *Historia delle guerre ciuili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell'armi moscouite contro Polacchi. Relatione della Moscouia, e Suetia, e loro gouerni.* Venetia: Gio. Pietro Pinelli. Retrieved from <https://play.google.com/books/readerid=n3pVjoBuAGsC&pg=GBS.PP1&hl=uk> [in Italiana].
- Vittorio, Siri (1672). *Il Mercurio overo historia de Correnti tempi (1635-1655) Tomo 12.* Parigi: Sebastiano Mabre-Cramoisy. Retrieved from <https://play.google.com/books/readerid=uuMAOJu25bQC&pg=GBS.PP1&hl=uk> [in Italian].
- Giovanni, Botero (1618). *Delle Relationi Universali di Giovanni Botero: parte terza: nella quale si tratta de popoli d'ogni credenza, cattolici, giudei, gentili [et] scismatici.* Venetia: Alessandro Vecchi. Retrieved from <https://play.google.com/books/readerid=TIbs3DIWixkC&pg=GBS.PA1&hl=uk> [in Italian].
- Welykyj, A.G. (1959). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850), Vol. 1: (1550-1593).* Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23881/file.pdf> [in Latin, in Italian].
- Welykyj, A.G. (1959). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850) Vol. 2: (1594-1608).* Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23882/file.pdf> [in Latin].
- Welykyj, A.G. (1959). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850) Vol. 3: (1609-1620).* Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23883/file.pdf> [in Latin].
- Welykyj, A.G. (1960). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850) Vol. 4: (1621-1628).* Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23884/file.pdf> [in Latin].
- Welykyj, A.G. (1961). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850) Vol. 5: (1629-1638).* Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23885/file.pdf> [in Latin].

- Welykyj, A.G. (1962). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)* Vol. 6: (1639-1648). Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23886/file.pdf> [in Latin].
- Welykyj, A.G. (1965). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)* Vol. 10: (1659-1663). Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23890/file.pdf> [in Latin].
- Welykyj, A.G. (1968). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550-1850)* Vol. 12: (1670-1674). Romae: OSBM. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23892/file.pdf> [in Latin].
- Caccamo, Domenico (1986). Alberto Vimina in Ucraina e nelle parti settentrionali. Diplomazia e cultura nel Seicento veneto, *Europa Orientalis*, 5, 233-283 pp. [in Italian].
- Domenico, Caccamo (1986). Alberto vimina in ucraina e nelle “parti settentrionali” diplomazia e cultura nel seicento veneto. *Europa orientalis*. 5 Retrieved from <http://www.europaorientalis.it/uploads/files/1986/1986.14.pdf> [in Italian].
- Vocabolario on line. Retrieved from <https://www.treccani.it/vocabolario/russo/> [in Italian].
- Gudelytė, Toma La celebre cappella padovana custodisce un ricordo del Granducato di Lituania. *ITLIETUVIAI*. Retrieved from <https://www.itlietuviai.it/la-celebre-cappella-padovana-custodisce-un-ricordo-del-granducato-di-lituania/> [in Italian].